

MEHMET ERÖZ'DE TÜRKLERDE TOTEMİZM İZLERİ

Mustafa TALAS*

ÖZET

Mehmet Eröz, Türk kültürünü çok farklı yönleriyle araştırıp kendinden sonra gelen sosyologların hizmetine sunmuştur.

Türklerde totemizm izleri meselesi, kültür ve toplum tarihindeki konulardan farklı biri olarak dikkat çekmiştir. Totemizm, sosyoloji ve sosyal antropolojide insanlığın klan devrinden kalma birtakım anlayışlarına verilen addır. Bu anlamda, Eröz, Türklerin de eski yaşayışlarının bir uzantısı olarak totemik anlam taşıyan anlayışlarının var olduğunu öne sürmektedir. Kurt, at, koyun(özellikle koç), güvercin gibi hayvanlar bu anlayışların sembolik örnekleridir.

Özellikle Alevî-Bektaşî kültüründeki tavşan eti yememe ve onu uğursuz sayma adetinin bu dönemden kalma totemik iz taşıdığı konusu, Türklerdeki totemik iz taşıyan unsurlar arasında öne çıkmaktadır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Totem, totemizm, Türklerde totemizm, Türk Kültürü ve totemizm.

MEHMET ERÖZ'S VIEWS ON THE TRACES OF THE TOTEMISM IN THE TURKS

ABSTRACT

Mehmet Eröz has contributed to Turkish sociology by studying Turkish culture in its different aspects. The problem of totemism in the Turkish culture has been important for the researchers. In sociology and anthropology totemism is seen as a conception of the primitive cultural era of the human society. In this sense, Eröz claims that Turks also had totemistic understanding. Wolf, horse, ram and pigeon are conveyed as the samples of the Turkish totemism.

In particular, the rabbit matter in the Alawi and Bektashi culture has represented an interesting pattern of the totemism. In this understanding, the rabbit has is related to bad luck, for that reason, meat of the rabbit is not eaten.

KEY WORDS

Totem, totemism, totemism in the Turks, Turkish culture and totemism.

*

Dr. İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Giriş

Türk Kültürü ile ilgili önemli hususları inceleyerek onları sosyal bilimlerin hizmetine sunmayı önemli bir görev sayan Merhum Prof. Dr. Mehmet Eröz, Türklerde kutsal sayılan ya da uğursuz olduğuna inanılan bazı hayvanlarla ilgili anlayışların totemik iz taşımakta olduğunu düşünmektedir.

Türk Sosyolojisine özellikle Türk Kültürü boyutlu alan araştırmalarıyla desteklenmiş çalışmalarla katkıda bulunmuş olan Eröz, vefat ettiği 1986 yılına kadar Türkiye'nin sosyal yapı sorunlarını incelemenin önemini vurgulamıştır.

Türk sosyal sisteminde bazı kutsal ya da uğursuz sayıldığına inanılan şeyleri de değerlendirmeye tabi tutan Eröz, özellikle kurt, koyun (koç), at, tavşan gibi hayvanların Türklerde var olduğuna inandığı totemik sembollerin en başta gelenleri olduğunu ifade etmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde sosyolojik ve sosyal antropolojik olarak totem ve totemizm açıklanmaya çalışılırken, ikinci bölümünde ise, başta Mehmet Eröz'ün yaklaşımı olmak üzere Türklerde totemizm izleri izah edilmektedir.

1. Sosyal Antropolojik Olarak Totemizm

Sosyoloji ve sosyal antropoloji literatüründe önemli bir yer tutan sosyal bir olay olarak totemizm, insanlığın klan ve kısmen ilkel devirlerinde geçerli olan inanç ve kavrayışlardır.

Mehmet Eröz, bütün cemiyetlerde totemizmin izlerini bugün dahi görebilmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir.¹

Totemizm kelimesi, sosyolog ve sosyal antropologlar tarafından, "Totem" kelimesinden meydana getirilmiştir. Kelime Kızılderili adı verilen Kuzey Amerika yerlilerinden alınarak, sosyal ilimler edebiyatına mal edilmiştir. Bu yerliler ve Afrika ve Avusturya klanları, totem adı verilen hayvan, nebat veya eşyayı kutlu, mübarek sayar, eşyada bile bir hayat tasavvur eder, kendileri ile bu totemler arasında bir hısımlık bulur ve aynı atadan geldiklerine inanır, totemlerine son derece hürmet eder, ona dokunmaktan çekinirler. Totemi öldürme, kesme, yeme, ona dokunma hususundaki yasağa "tabu" adı verilir. Malenezyalılardan alınmış totemizme ait diğer bir kavram "Mana"dır. Hem klan mensubunda, hem de to-

---

¹ ERÖZ, M.; "Doğu Anadolu Yer Adları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma", Atatürk-Milliyetçilik-Doğu Anadolu, TDAV Yay., İstanbul 1987, s. 247.

temde ortaya çıktığına ve içtimai hayatı düzenlediklerine inandıkları bu esrarlı kuvvete “mana adını verirler.”²

2. Türklerde Totemizm Üzerine Bir Tetkik

Türk içtimai teşkilatının 24'e ayrılması, Oğuz ili'nin her dört boyunun bir “ongun” ve “töz”ü (totemi) vardı. “Ongun” olarak zikredilen avcı kuşlar başlıca şahin, kartal, tavşancıl, sungur, uç ve çakır'dır”. Bu kuşlardan “Uç” kuşunun Kadirli –Saimbeyli taraflarında bilindiği ve adına “Karakuş” dendiğini Eröz araştırmalarında öğrendiğini belirtiyor. Bu yırtıcı kuş, 7-8 kilo ağırlığında, sıkıştırıldığında insanlara saldıran ve parçalayabilen bir hayvandır.³ Bu hayvan adı pek çok yerde yer adlarına geçmiştir. Kilis ili merkez ilçeye bağlı “Arpakesmez” köyünde “Karakuş” soyadını taşıyan ailelerin bulunması ve yine merkez ilçeye bağlı birçok köyde de kuş soyadını taşıyan ailelere rastlanması buna örnek olarak verilebilir.

Ziya Gökalp, Eski Türklerin toteme “ongon” dediklerini belirtirken Abdulkadir İnan, “töz”ün Türkçe olduğunu savunuyor. Ongun'un Moğolca olduğunu bu nedenle Türklerin “töz” dediklerini ifade ediyor.⁴ Eröz ise “ongon”un Moğolca bir kelime dahi olsa kullanım olarak Türkçe'ye iyice yerleşmiş olduğunu dile getiriyor. Buna örnek olarak Avşarların kurduğu “Onguncular Köyü” ve şifa bulmak, iyileşmek anlamındaki “onmak” sözcüğünün de bu kökten geldiğini önemle vurgulamaktadır.⁵

Eröz, Anadolu'da bazı hayvanların uğurlu veya uğursuz sayılmalarını, tekin sayılmalarını totemizm devirlerinden kalma silik izler olarak değerlendirir. Tavşanın uğursuz sayılması, ayıdan çekinip adını anmama, kurttan korkup “peygamber iti” diye anma buna örnek olarak verilebilir.⁶

Bahaeddin Ögel'de şamanizmin bir kalıntısı olarak İslamiyetin kabulünden sonra Türklerde; dervişlerin istedikleri zaman bir hayvan şekline girebilme (donuna girme) inancını da totemizm izleri olarak değerlendiriyor. O'na göre kuş totemi veya sembolleri daha ziyade ileri toplumlarda görülür. 24 Oğuz boyunun damgalarındaki sembol kuşlar, bunun en güzel örneğidir. İlk Türk Müslüman dervişleri de zaman zaman bir kuş donuna girerlerdi. Ahmet Yesevi turna

² ERÖZ, M.; “Türk İçtimai Hayatında Totemizm İzleri”, İktisat Fakültesi Mecmuası'ndan Ayrı Basım, İstanbul 1973, s. 289.

³ ERÖZ, M.; agm., s. 293.

⁴ İNAN, A.; Makaleler ve İncelemeler II, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991,

⁵ ERÖZ, M.; agm., s. 293.

⁶ ERÖZ, M.; Türk Kültürü Araştırmaları, İstanbul 1977, s. 81.

donuna; Hacı Bektaş Veli güvercin donuna, Abdal Musa ise geyik donuna bürünürlerdi.⁷ Salurların paralarında Salur damgası, Osmanlı Devleti'nde II. Murat Zamanına kadar kayı damgası, Akkoyunlu paralarında Bayındır damgası vardı. Akkoyunların sadece paralarında değil, yaptıkları eserlerde, resmi vesikalarda ve bayraklarda da vardı.⁸

Eröz, Doğu Anadolu'daki "Kürt" adıyla anılan, Türkmenliğin, aslını kaybetmiş olduğuna inandığı kabilelerde de 24'lü boy teşkilatına rastlandığını ifade ediyor. Hem de Şeref Han tarafından yazılmış olan Oğuzname tarzı eserin Kürtlere has olarak gösterilen teşkilat tarzını, isimlerin bir sosyal teşkilatta bu derece taklidin düşünilemeyeceği için, bu delillerle eski Türk geleneğini devam ettirdiklerini savunuyor.⁹

Eröz, kazın da önemli totem özelliği taşıdığını belirtir. Ona göre Anadolu'da Tahtacıların mezar taşlarındaki "Kaz ayağı" resminin çizili olması ile "Ehl-i beyt pençesi"nin kaz ayağına benzemesi arasında doğrudan ilişki vardır. Ehl-i beyt pençesi tamamen kaz ayağına benzer.¹⁰

Türkler atı da kutlu saymış, bir "at kültü" meydana getirmiş, atı ayinlerde kurban edip, merasim, şölenlerle yemişlerdir. "Barak" veya "it" adı verilen köpek de kutlu sayılmıştır. Proto-Bulgarlar, Kıpçaklar (Kumanlar) köpeği kutlu saymışlardır. Kırgızların "Kumayık Köpeği" bütün hayvanların törüsü, yani hamisi sayılmaktadır.¹¹

Kurdun Totemizm Fonksiyonu ve Türk İçtimai Teşkilatı: Göktürkler kurttan türediklerine inanıyorlardı. Göktürk Kağanı'nın muhafızları kurttan türediklerini sayıyorlardı. Kağan çadırının önüne kurt başı süsler konur, kurt başlı bayrağı Göktürk hakanına Çin İmparatoru göndermek suretiyle iltifatta bulunurdu.¹²

B.Ögel'de, Çin kaynaklarının Göktürk Devleti içinde ve Altay dağlarında oturan Tarduş Türklerinin atasından "kurt başlı bir insan" olarak bahsettiğini, bunun da Türk totemizminin bir izi sayılmasının bir gereği olduğunu ifade

⁷ ÖGEL, B.; Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 29-36.

⁸ ERÖZ, M.; age., s. 82.

⁹ ERÖZ, M.; age., s. 82.

¹⁰ ERÖZ, M.; "Türk İçtimai Hayatında Totemizm İzleri" İktisat Fakültesi Mecmuası'ndan Ayrı Basım, İstanbul 1973, s. 295.

¹¹ ERÖZ, M.; agm., s. 295.

¹² ERÖZ, M.; agm., s. 295.

eder.¹³ Onun izahatlarına göre, “Kurt Kültü” çok erken çağlarda meydana gelen bir unsur olarak (Orta Asya'nın ileri Toplumlarında ve büyük devletlerde) çabucak silinmiş ve ancak efsanelerde bir motif ve bayraklarda da bir sembol olarak kalmıştır. Göktürklerin “Kurt başlı bayrakları” bu çok eski hatıraların bize kadar gelen izleridir.

A.İnan'a göre, en eski Türk destanının merkezi unsuru “Başkurt” olmuştur. Bugünkü Şamani Türklerden kurdun kutsi mahiyeti olduğu görülür. Şaman davullarında mutlak kurt resmi bulunur. Tuha (Uranhay) Türklerinin kam dualarında Bozkurt'a aşağıdaki şekilde hitap edilir:

Yukarı Tanrı'dan memurum
Yedi gün (muttasıl) yemek yemez (hayvan)ım
Tanrımın merhametli (bende)si
Bozkurdum, efendim!
Ağız ve burnunu (dili ile) yalamakta olan
Boz kurdum!..¹⁴

Kafesoğlu ise, Eski Türklerde totemciliğin varlığı ile ilgili görüşlere katılmaz. O, kurdun ata olarak tanınmasının, bu hayvana saygı duyulmasının yeterli delili olmadığını iddia eder. Sosyal ve hukuki yönleri bulunmayan bir teşkilatın inanç sistemi olamayacağını, bu şartların eksikliğinin totemciliğin var olmadığını ortaya koyduğunu dile getirir.¹⁵

O.Turan da “bozkurt”un yol gösterici, klavuz ve rehber olarak, Oğuz Han'ın, Göktürklerin ve Oğuzların uğurlu yardımcıları ve mübarek olarak saydıkları bir sembol olduğunu ifade ediyor. Hatta bazı Avrupalıların geyiğe benzettikleri hayvan ile Süryani Mihael'in “köpeğe benzer” dediği kılavuzun da yine kurt olduğunu söylüyor.

Eröz, konuyla ilgili olarak canlı örnekler veriyor. O, Kozan Kürtlerinin yeni doğmuş çocuğu kurt gibi güçlü ve uğurlu olsun diye kurt postunun içinden geçirdiklerini dile getiriyor. Dede Korkut da, “Kurt yüzü görmek mübarektir” diyordu. Bütün Türk devletlerinde kurt bir semboldü, kurt başlı bayraklar kullanırlardı. Ergenekon Destanı, Oğuz Destanı'da kurt yol gösterici, kurtarıcı, uğurlu, kutlu bir hayvandı. Kurt, Türklerin eski bir totemi idi. Eröz, Kozan Kürtleri-

¹³ ÖGEL, B.; Türk Mitolojisi, TTK Yay., Ankara 1993, s. 36.

¹⁴ İNAN, A.; “Türk Rivayetlerinde Bozkurt”, Makaleler ve İncelemeler I Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 73.

¹⁵ KAFESOĞLU, İ.; Türk Milli Kültürü, 9. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993, s. 284.

nin yeni doğan çocuklarını kurt postundan geçirmelerini bu gözle değerlendirmenin gerektiğini belirtir.¹⁶ Ayrıca hem Orta Asya'da hem de Kozan Kürtlerinde lahusaya musallat olan kadının yatağının altına kurt postundan bir parça koyulduğunu, bu parçanın da ana ve yavruyu albastıya karşı koruduğuna inanıldığını ifade eder.¹⁷

Kurt, Türklerde bazı boylara ismini de vermiştir. Başkurtlar gibi... Kutsal mağaralar, kurdun dolaştığı yerler, bulunduğu yüksek yerler Anadolu'daki meskun mahallere de isim olmuştur: "Bozkurt (Selim-Kars), Kurtköy (Pendik-İst) (Arpaçay-Kars), Kurtkale Nah. (Çıldır-Kars), Aşağıkurdoğlu (Göle-Kars), Kurtdemirkapı (Göle), Kurtömer (İğdır), Karakurt Nah. (Sarıkamış-Kars), Kurtalan İlçesi (Siirt), Kurtmahmut (Aşkale-Erzurum), Kurdu (Hınıs-Erzurum), Kurtuşağı (Akçadağ Malatya), Kurtdere (Harput-Elazığ), Kurtoğlu (Kangal-Sivas) (Diyarbakır), Kurtlarlı (Divriği-Sivas) Kurtlukaya (Sarkışla-Sivas) Kurdoğan (Muradiye-Van) Kurtek (Çıtak-Van), Kurtekavil (Gevaş-Van), Kurtkapan (D. Beyazıt-Ağrı), Kurtlapa (Yıldızeli-Sivas)..” Bunlardan başka kurt adını taşıyan pek çok köyümüzün olduğunu Eröz belirtir.¹⁸

Eröz'e göre, kurdun totemik iz taşıması hususunda önemli bir delil de, ismiyle çağrılmaması adetidir. Gerek Anadolu'da gerekse Çuvaşlarda kurdun "peygamber iti" olarak çağrılması bu yönde değerlendirilebilir.¹⁹ Başkurtlarda da "börü" adının söylenmesinden sakınılması aynı adettendir. Anadolu'da bazı bölgelerde akrebe "kuyruklu" denmesinin altında da aynı anlayışın yattığını söyleyebiliriz. Eröz, bu inançları, İslamiyetle çatışmadan Türk geleneği şeklinde yaşatılan değerler olarak gördüğünü belirtir.²⁰ Ona göre bu tür bir anlayış atlara ve onların ruhlarına bağlılığın bir ifadesidir.²¹

¹⁶ ERÖZ, M.; "Kürtlerin Menşei ve Türkmenlerin Kürtleşmesi", Sosyoloji Konf. 5. Kitap, İstanbul 1964, s. 119.

¹⁷ ERÖZ, M.; age., s. 118.

¹⁸ ERÖZ, M.; "Doğu Anadolu Köy Adları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" Atatürk-Milliyetçilik-Doğu Anadolu, TDAV Yay., İstanbul 1987. s. 248.

¹⁹ ERÖZ, M.; agm., s. 297-298.

²⁰ ERÖZ, M.; agm., s. 298-299.

²¹ ERÖZ, M.; Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz, İstanbul 1983, s. 40.

Sonuç

Türklerde bazı hayvanlar kutsal ya da uğursuz sayıldıkları için, totemik iz taşıyan unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

Mehmet Eröz, özellikle kurt, koç, at, kartal gibi hayvanların bu şekilde totemik iz taşıdığını öne sürmektedir. Alevîlerin tavşan eti yememeleri ve onu uğursuz saymalarının da totemizme örnek olabileceği söylenebilir.

Tavşandan başka, Anadolu'da akrep ve köpek gibi hayvanları da uğursuz olduklarına inanıldığının bir ifadesi olarak kendi isminin dışında bir isimle anılması anlayışı mevcuttur.

Sonuç olarak yukarıdaki hayvanların Türklerin günlük hayatında önemli yeri olan hayvanlar olmasından dolayı, totemik bir işareti ifade ettiği rahatlıkla ileri sürülebilir.

KAYNAKLAR

ERÖZ, Mehmet; Atatürk-Milliyetçilik-Doğu Anadolu, TDAV Yay., İstanbul 1987

ERÖZ, M.; "Kürtlerin Menşei ve Türkmenlerin Kürtleşmesi", Sosyoloji Konferansları 5. Kitap, İstanbul 1964, s.119.

ERÖZ, M.; Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz, İstanbul, 1983

ERÖZ, Mehmet; "Türk İçtimai Hayatında Totemizm İzleri", İktisat Fakültesi Mecmuası'ndan Ayrı Basım, İstanbul 1973, s.289-295

ERÖZ, Mehmet; Türk Kültürü Araştırmaları, İstanbul 1977

İNAN, Abdulkadir; Makaleler ve İncelemeler I - II, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991

İNAN, Abdulkadir; "Türk Rivayetlerinde Bozkurt", Makaleler ve İncelemeler I Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s.73.

KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Milli Kültürü, 9. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993, s.284.

ÖGEL, Bahaeddin; Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993